

Günel Əbilova
ADU

ELMİ-TEXNİKİ TƏRCÜMƏ VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *elmi-texniki tərcümə, terminologiya, dəqiqlik, lakoniklik*

Keywords: *scientific and technical translation, terminology, accuracy, conciseness*

Ключевые слова: *научно-технический перевод, терминология, точность, лаконичность*

Tərcümə, insan beyninin ən gərgin formada işləməsi ilə əlaqəli olan, bütün yaddaş və zehni ehtiyatları hərəkətə gətirən insan fəaliyyətinin bir növünü təşkil edir. Tərcümə prosesi – ağılım çətin işi, ideya və variantların davamlı zənciri, analiz və sintez proseslərinin dəyişməsidir.

Sürətli integrasiyanın baş verdiyi dünyada tərcümə və tərcüməçilərsiz mövcud olan bir sahəni çətin təsəvvür etmək olar. Hər gün baş verən inkişaf sanki hərəkətdədir, hər bir yenilik dünyanın bir qütbündən digərinə sürətlə ötürülür. İnformasiyanın sürətli yayılmasında isə tərcümənin rolu əvəzsizdir.

Tərcümə tarixində aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, elmi-texniki tərcümə həmişə əsrdən-əsrə biliyin ötürülməsində vasitəçi rolunu oynamış və yazı yaranandan sonra elm və texnologiyanın “böyük ötürücü müxanizmi və “böyük tozlandırıcısı” olmuşdur. Bəzi böyük mədəniyyətlərdə (məsələn, Çin, Yaponiya), həqiqətən də, müasir elm tərcümə ilə sıx şəkildə bağlıdır və ya tərcümə kimi başlamışdır. Elmi və texniki biliyin liqivistik-mədəni hədudlarından kənara ötürülməsinin yeni lüğətlərin yaranması, epistemoloji məzmunun silinməsi və əlavə olunması, məntiq və təşkilində dəyişikliklər, inandırma ritorikasında əsaslı dəyişikliklər, hətta “faktların” bəyan edilməsi kimi dərin yerləşmiş fəlsəfi fərqlər və faktiki imkanların təklifi kimi mühüm liqivistik və epistemoloji nəticələri olmuşdur.

Bu gün, dünya elm və texnologiya ilə daha da formalaşmışdır. 1948-ci ildə tranzistorun ixtirası ilə bağlı olan “üçüncü sənaye inqilabı” və mikroelektronikanın geniş tətbiqi son onilliklərdə texniki yeniliklər axınına gətirib çıxarmışdır. Müşahidə olunan artım, elm və texnologiyanın getdikcə artan beynəlxalq xarakterinə görə biliyin intensiv ötürülməsi, kommersion fəaliyyətlərinin qlobalaşması və diversifikasiyası və sənaye məhsullarının daha da böyük sofistikasiyası (saxtalaşdırılması) elmi və texniki tərcüməyə görünməmiş tələbat yaratmışdır.

Tərcümə ənənəvi olaraq ekvivalentliyə əsaslanmışdır. Mətn tərcüməsində vacib olan yalnız sözlər arasında ekvivalentlik deyil, eyni zamanda hədəf dilin mədəni mənşəyi ilə bağlı olan əsas ideyaların tərcüməsidir. Elmi və texniki sənaye sahələri durmadan inkişaf edir və bu inkişaf bərabər yeni terminologiyanın yaranması daha da sürətlənir. Elmi-texniki mətnlərin tərcüməsində, ilk öncə hədəf mətn oxucusuna məxəz mətn müəllifinin məqsədi necə çatdırılmalı nöqtəyi-nəzərindən yanaşılmalıdır. Belə ki, tərcümə olunmuş mətn bütövlükdə elmi-texniki sahəyə töhfə verə bilməlidir.

Texniki tərcüməyə istifadəçi dərslikləri, istifadə üçün və ya istifadəyə istiqamət verən təlimatlar və texniki yazıçılar tərəfindən məhsul və xidmətlər üçün yazılmış digər sənədlər kimi sənədlərin tərcüməsi daxildir. Texniki sənədlər texnoloji və elmi məlumatlara və texnoloji məsələlərə aid mətnlərdən ibarətdir. Bu sənədlərin əksəriyyətini ixtisaslaşdırılmış əsas terminlər təşkil edir. Texniki tərcümə bədii tərcümədən fərqli olaraq dəqiqlik və düzgünlük tələb edir. Texniki tərcümədə vacib olan sənədlərin texniki məzmununun saxlanmasıdır.

Elmi tərcümə dedikdə isə müxtəlif elm sahələrinə dair ədəbiyyat, elmi məqalə, tədqiqat və.s kimi yazılı sənədlərin tərcüməsi nəzərdə tutulur. Elmi mətnlər xüsusi üslubda, yəni elmi üslubda yazılır və digər üslublarla müqayisədə dili çətin olur.

Elmi-texniki tərcümənin başlıca cəhəti vacib terminologiyaya söykənməklə, materialı obrazlı – emosional ifadə vasitələrinin köməyi olmadan şərh etməkdir. Elmi-texniki mətnlərin tərcüməsinin qarşısına qoyulan tələb çox yüksəkdir. Tərcüməçi çox dərin savada malik, hərtərəfli inkişaf etmiş bir fərd olmalıdır. Elmi-texniki ədəbiyyatı tərcümə edən şəxs, təbii ki, bu sahəni yaxşı bilməlidir. Elmi və texniki materialların terminologiya ilə zənginliyi tərcüməçidən nəinki dillərin qarşılıqlı terminologiyasını əla bilməsini, həm də ondan düzgün istifadə etməni tələb edir. Burada iki qarşılaşdırılan dildən birində müvafiq reali və terminoloji ekvivalentlərin yoxluğu zamanı tərcümə üsulları və metodlarından istifadə edə bilmək olduqca əhəmiyyətlidir. Əksər hallarda “elmi tərcümə” termini “elmi-texniki tərcümə” termini ilə öz mənasına görə üst-üstə düşür. “Texniki mətnlərin tərcüməsi” söz birləşməsi də təxminən eyni məna verir.

Ənənəvi olaraq, elmi-texniki tərcümə tərcümənin bu sahəsindəki “elmi dilin və ya elmi fikrin dərk olunmuş universallığına” və “lingvistik və ya konseptual yaradıcılığın aydın yoxluğuna” görə bədii tərcümədən daha asan və daha sadə hesab olunmuşdur. Elmi və texniki tərcümə ümumi olaraq ixtisaslaşmış tərcümə ilə birlikdə çox vaxt sadə, demək olar ki, avtomatik kodlaşdırmaya qədər azaldılmışdır.

Elmi-texniki tərcümənin azaldıcı nöqtəyi-nəzəri və ümumilikdə ixtisaslaşmış tərcümə kökləri Fridrix Şleyermaxerə kimi gedib çıxan bir uzun ənənəyə malikdir, Fridrix Şleyermaxer iddia edirdi ki, kommersiya sahəsində tərcümə “iki dil biliyini asanlaşdıran hər kəs tərəfindən yerinə yetirilə bilən mexaniki tapşırıqdan bir az üstündür” [7, s.45]. Başqa bir filosof, Jose Ortegay Gasset də həmçinin ixtisaslaşmış tərcüməni və bu halda, xüsusilə elmi tərcüməni bədii tərcümədən daha asan və daha sadə hesab edir. Ortegay Gassetə görə, elmi mətn müəllifləri öz fikirlərini texniki terminlərin yalançı dilinə, yəni bir dilin müstəqil olduğuna zəmanət verən terminologiyaya tərcümə edir [5, s.50-51].

İlk öncə qeyd edək ki, elmi-texniki tərcümə sadəcə əsas terminologiyanın dəqiqliklə tərcüməsi ilə bağlı deyildir. Tərcüməçi mövzu ilə bağlı təcrübəyə malik olmaqla yanaşı, həm də yazı qaydalarını başa düşməli və sadıq qalmalıdır. Bütövlükdə, mövzunun təxminən 5-10 faizi terminologiyadan ibarət olur və qalan hissəsi isə sadə dildir. Buna görə də, texnologiya və eləcə də mədəniyyətin müxtəlif amillərə necə təsir göstərdiyini texniki tərcüməçinin başa düşməsi həmçinin vacibdir. Bu amillərə hədəf dildə, fəaliyyət yerində və bazarda olan sənədin istifadəsi və təbiiqi aid ola bilər, belə ki, tərcümə olunmuş sənəd mədəniyyət cəhətdən uyğun olmalı və düzgün mənəni göstərməli, ancaq mövzunun hərfi tərcüməsinin

qarşısını alacaq sadə axıcı bir üslubda yazılmalıdır. Lazım gəldikdə elmi-texniki materialların tərcüməsində də cümlə bölünə bilər, yaxud iki cümlə birləşdirilə bilər. Məsələn: We can admit that a new page in the history of pumping stations of all Baku water-pipelines has been opened. Now comes the time of modern technologies introduction. Tərcüməsi: Deməliyə ki, Bakı su kəmərinin nasos stansiyalarının tarixində müasir texnologiyaların tətbiqini xarakterizə edən yeni bir səhifə açılır [3].

Elmi-texniki mətnlər yuxarıda qeyd olunduğu kimi spesifik sahə terminlərinin istifadə olunduğu mətnlərdir. Termin hansısa elm sahəsində, texnikada, incəsənətdə və s. hansısa anlayışın adı deməkdir. Terminlər hansısa sahənin predmetləri, halları, anlayışları üçün ixtisaslaşmış məzmun daşıyır. Adi sözlərdən fərqli olaraq terminlər birmənalıdır və ədəbi izah deyil. S.V.Qrinevin terminə verdiyi hərtərəfli tərif təqdim edirik ki, bu tərifdə də o, termini “xüsusi anlayışların dəqiqliklə adlandırılması üçün qəbul edilən xüsusi dilin xüsusi nominativ leksik vahidi (söz və ya söz birləşməsi)” olaraq xarakterizə edir [4, s.22]. L.V.Şerba isə mürəkkəb terminləri struktur və semantik cəhətdən vəhdətdə olan və tərkib hissələrinə ayrılmış terminləşdirilmiş nominasiyanı ifadə edən sözlərin birləşməsi kimi xarakterizə edirdi [5, s.266].

Təbii ki, elmi-texniki tərcüməçi mövzu ilə bağlı biliyə sahib olmalıdır. Mövzunun ətrafında dolaşmamalıdır. Tərcüməçi mətdəki terminlərin daha dərin mənalarını başa düşməlidir, hətta mətnin hədəf dildə heç bir bənzəri olmadığı halda öz potensialı səviyyəsində müvafiq tədqiqatlar aparmalıdır. Elmi-texniki materiallarının tərcüməsində mütərcim orijinala daha çox bağlı olur. Buna görə də burada dəqiqlik mühüm rol oynayır. Bu növ tərcümələrdə tərcüməçi çoxlu sayda terminlərlə üzləşir ki, burada ondan xüsusi bilik tələb olunur. O, tərcümə etdiyi sahəni çox yaxşı bilməsə də, ən azı bu sahədən kifayət qədər məlumatlı olmalıdır. Əks təqdirdə yol verdiyi səhvlər böyük xətalara gətirib çıxara bilər. Belə tərcümələrdə tərcüməçidən son dərəcədə diqqət və dəqiqlik tələb olunur.

Tərcümə zamanı cümlənin təhlilinə, xüsusən də cümlənin əsas üzvlərini – mübtədə və xəbəri görmək bacarığına söykənmək lazımdır. Bu cür təhlil mütləq mətnlə işin ən birinci mərhələsində – sözlərin yazılması zamanı – aparılmalıdır. Bu, lüğətdə hansı nitq hissəsini axtarmaq lazım olduğunu dəqiq bilməyimiz üçün lazımdır. İngilis dilinin lüğət ehtiyatı “fel-isim” konversiya cütlükləri, yəni, görünüşcə eyni olan, mənaları isə kəskin şəkildə fərqlənə bilən fel və isimlərlə doludur. Məsələn, texniki mətnlərdə tez-tez istifadə olunan to supply feli “təchiz etmək, təmin etmək, qidalandırmaq” deməkdir, supply isminə isə, “təchizat, satış, ehtiyat, qidalandırma” kimi mənalarla yanaşı, “mənbə (qidalanma mənbəyi)” mənasında da rast gəlinir. Subject ismi – “predmet, məsələ”, to subject feli – “məruz qoymaq, tabe etmək”. Limit ismi – “hədd”, to limit feli – “məhdudlaşdırmaq”. Present ismi – “hədiyyə, indiki zaman”, to present feli - “vermək, təqdim etmək, aşkar etmək, göstərmək”. Digər nitq hissələri də görünüşünə görə olduqca tez-tez üst-üstə düşür. Məsələn, elmi mətnlərdə istifadə olunan average (s) – “orta”, average (f) – “orta hesabla bərabər olmaq”, mean (f) – “məna vermək, nəzərdə tutmaq”, mean (s) – “orta”. Lakin means (i) – “vasitə, üsul” (heç də cəm halında forma deyil). Current (i) – “cərəyan, axın”, current (s) – “müasir, indiki, dövriyyədə

olan”. Provided sözü, əhatəsindən asılı olaraq, ya “bir şərtlə ki, əgər” mənasını verən bağlama (ondan sonra cümlə, yəni I + II ardıcılığı gəldikdə), ya da “təchiz etdi, təmin etdi” və s. mənasını verən keçmiş zaman feli (o, II yerdə dayanıbsa və ondan sonra vasitəsiz tamamlıq gəlirsə), ya da təyin rolunda çıxış edən keçmiş zaman feli-sifət – “təchiz edilmiş, təmin edilmiş, nəzərdə tutulmuş” (ondan sonra by və ya with sözləri ilə birlikdə tamamlıq gəlirsə) – ola bilər.

Elmi-texniki mətnlər üçün loru dildə az məhsuldar və ya qeyri-məhsuldar olan bir sıra suffiks və prefikslərdən fəal şəkildə istifadə səciyyəvidir. Bunlara, məsələn, ilkin olaraq “istiqaətində, paralel olaraq” mənasını verən “wise” sifətinin suffiksi aiddir. Chordwise –simlərə paralel olaraq, simin eni boyunca.

Adətən başqa dillərdə müxtəlif üslubda yazılmış sənədlərlə işləmək də elmi-texniki tərcüməçi üçün bir çətinlikdir. Effektiv tərcümə üçün orijinal sənədin formatlaşdırılması və üslubunun yenidən yaradılması həmişə mümkün olmur.

Elmi-texniki tərcümədə lakonikliyə daha çox üstünlük verilir. İnversiya vasitəsi ilə sözlərdən və artikllardan mümkün qədər az istifadə olunur.

Elmi-texniki tərcümədə ən böyük çətinliyi bir sözdən yox, söz qrupundan təşkil olunmuş terminlər yaradır. Onları çətin və ya çoxkomponentli terminlər adlandırırlar. Onların tərcüməsi ona görə çətin ki, həmin terminlər qrupunun komponentləri arasında olan əlaqə ingilis dili mətnində verilmir.

Tərcümənin dəqiqlik dərəcəsi əhəmiyyətli dərəcədə tərcüməçinin tərcümə olunan mətnin aid olduğu elm və texnika sahəsi ilə nə dərəcədə tanış olmasından və həmin sahəyə aid terminologiyayı nə dərəcədə bilməsindən asılıdır. Elmi-texniki ədəbiyyatın tərcüməsi yüksək texniki bacarıqlara malik peşəkar tərcüməçilər tərəfindən edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Lotte D.S. Elmi-texniki terminologiyanın yaradılmasının əsasları, 1961.
2. Lozovoy P.İ. Xarici dildəki elmi-texniki mətnlərin və hərbi-texniki ədəbiyyatın semantik cəhətdən dərk olunması. Avtoreferat
3. Nağıyev V. Tərcümənin bəzi problemləri. Məqalə. Bakı, 2016
4. Qrinev S.V. Terminologiyaya giriş, 1993
5. Ortega G. J Tərcümənin məşəqqəti və əzəməti, 1937 (Tərcümə: Miller E. 2000)
6. Şerba L.V. Ümumi Leksikoqrafiya nəzəriyyəsi// Dil sistemi və nitq fəaliyyəti, 1974
7. Şleyermaxer F. Tərcümənin müxtəlif metodları haqqında, 1813 (Tərcümə: Bernofiski S. 2012).

Summary

Scientific and technical translation and its features

The article deals with the actual issues of scientific texts translation and the difficulties that may arise. The paper describes the main features and peculiarities of translation of scientific and technical texts. The basic requirements for competent translation of specific texts are also described in the article. Accuracy of the translation of scientific and technical texts depends on consistency, validity, equivalence and adequacy. Knowledge of special vocabulary, terminology and abbreviations which promotes accuracy and clarity of text translation into the target language.

Резюме

Особенности научно-технического перевода

Статья посвящена актуальной теме перевода научно-технических текстов и возникающих при этом трудностях. В работе описаны основные сложности и особенности перевода научно-технических текстов. В статье также описываются основные требования для успешного перевода особых текстов. Точность перевода научно-технических текстов основывается на последовательности, надежности, эквивалентности и адекватности. Информированность в области особых словарей, терминологии и аббревиатуры усиливает степень точности и ясности перевода текста на желаемый язык.

*Rəyçi: fil.f.d., dos. F.İsmayılova
ADU-nun İngilis dili tərcümə kafedrasının
20.04.2017-ci il tarixli iclasının
09 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 24.04.2017

